

paitsi ollut hyvä tilaisuus pohtia sitäkin, miten ekspansiivisen äänneilmion aiheuttamat morfologiset seurausilmiöt olisi tässä tapauksessa luontevinta kuvata. Voitaisiin olettaa, että esim. *saahreen*, *kolhmeen* -tyyppiset illatiivimuodot perustuisivat toisen asteen metateesin leviämisvaiheessa äänteelliseen prosessisääntöön, mutta voidaan kysyä, onko tämä tulkinta luonteva enää siinä vaiheessa, jolloin toisen asteen metateesin yleistymisen on kestänyt jo useamman sukupolven ajan.

Mantilan tutkimuksen kieli on yleensä selkeää ja havainnollista. Paikoin tosin esiintyy turhankin rönsyilevää pitkävirkkeisyyttä. Joitakin terminologisiaakin epätarkkuuksia työhön on jäänyt. Esim. eri muoto-opilliset kategoriat ja kategorioita edustavat esiintymätapaukset ovat paikoin tekstissä sekaantuneet (esim. s. 6–7). Sivulla 2 tekijä puhuu liian yleisesti »kaksivartaloisista nomineista», koska hän tarkoittaa ilmauksellaan vain *huone*, *seiväs* -tyyppisiä supistumanomineja. Sivulla 16 puhutaan »nelitavujen monikon illatiiveista», mutta kuten samassa yhteydessä mainitut esimerkit osoittavat, kyseessä itse asiassa ovat kolmitavuisten nomien monikon illatiivimuodot. Hienoista epätarkkuutta näyttäisi esiintyvän myös joissakin paikannimissä. Tämä koskee erityisesti Ruijan suomalaisalueiden nimistöä. Esim.

Ryssämarkka tai *Russamarkka* (Mantila käyttää kumpaakin) kuulostavat kovin oudoilta *Lemminjoen* tai *Lakselvin* sijasta käytettyinä. Mantila on tosin saanut käyttämänsä nimimuodot Studia Fennica 15:een sisältyvästä nimiluettelosta.

Kielentutkimuksen paradokseja on, että tiedämme kielen muuttuvan mutta emme yleensä voi muutosta havaita. Sen vuoksi kielihistoriankin muutoksista antama kuva on usein kovin yksioikoinen ja pelkisteinen. Kielellinen muutos ei kuitenkaan voi olla irrallinen abstraktio. Se toteutuu tietynä aikana tietyssä kieliyhteisössä, ja silloin se on onnekkaan tutkijan tavoitettavissa. Vaikka emme voikaan tavoittaa niitä yhteisöjä, joissa suomen kielen historiasta tutut muutokset ovat aikanaan tapahtuneet, parhaillaan tapahtuvien muutosten tarkkailu auttaa meitä paremmin ymmärtämään niitä kielellisiä ja sosiaalisia mekanismeja, jotka ovat ohjailleet suomen kielen ja sen esivaiheiden kehitystä satoja ja tuhansiakin vuosia sitten. Harri Mantilan väitöskirja on tältä osin olennaisesti laajentanut kielellisten muutosilmiöiden tuntemustamme. ■

HEIKKI PAUNONEN

Tampereen yliopisto, Suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos, PL 607, 33101 Tampere

KIELITIETEEN UUDET OPASKARTAT

Kaisa Häkkinen *Kielitieteen perusteet*. Tietolinjat 133. SKS, Helsinki 1994. 188 s. ISBN 951-717-820-4.

Fred Karlsson *Yleinen kielitiede*. Yliopistopaino, Helsinki 1994. VI + 302 s. ISBN 951-570-136-8.

Kaisa Häkkinen *Kielitieteen perusteet* ja Fred Karlssonin *Yleinen kielitiede* ilmestyivät lähes samanaikaisesti vuoden 1994 lokakuussa. Näin merkittävää lisäystä suomalaisiin kielitieteen oppikirjoihin ei ole

koettu sitten vuoden 1966, jolloin Erkki Itkonen julkaisi mainion teoksensa *Kieli ja sen tutkimus*.

Uutuudet ovat toisen polven oppikirjoja, sillä kummallakin on edeltäjänsä. Karlssonin

vuonna 1976 ilmestynyt *Johdatusta yleiseen kielitieteeseen* palveli pitkään kieliaineita opiskelevien termi- ja teoriaoppaana. Se oli käytetty kurssikirja ja ehti viidenteen painokseen saakka. Häkkisen teos taas perustuu hänen vuonna 1981 julkaisemaansa 99-sivuisen kirjaseen *Yleisen kielitieteen peruskurssi*, josta on otettu runsaat kymmenen painosta.

On montakin syytä käsitellä *Yleinen kielitiede* ja *Kielitieteen perusteet* rinnakkain. Karlssonin kirja on tosin tekstiltään runsaat kaksi kertaa laajempi kuin Häkkisen, ja myös sen sisältö on selvästi vaativampi. Mutta teokset ovat monissa muissa suhteissa yhteismitallisia. Molemmat ovat yliopistotason kurssikirjoiksi tarkoitettuja johdatuksia kielitieteen perusteisiin; ne pyrkivät esittelemään alan keskeisen termistön ja luonnehtimaan kielitieteen tutkimusalueen. Kumpikin korvaa aikaisemmin julkaistun ja laajalti käytössä olleen edeltäjänsä. Molemmat valikoivat esimerkkiaineistonsa ensi sijassa suomesta; Häkkisen teos onkin selvästi tähdätty fennisteille ja fennougristeille, kun taas Karlsson hakee havaintomateriaalia myös muista kielistä ja on painotuksiltaan laajalaisempi. Ja luontevaksi teosten vertailun tekee erityisesti se, että todennäköisesti lähivuosina suuri osa — kenties jopa enemmistö — suomalaisista kieliaineiden opiskelijoista omaksuu niistä kielitieteelliset perustietonsa.

Häkkisen ja Karlssonin teokset heijastavat kirjoittajiensa ja samalla ehkä yleisemminkin suomalaisten kielentutkijoiden näkemyksiä ja arvostuksia: mikä on kielitieteessä keskeistä, mikä toisarvoista, millaisia teoreettisia kehyksiä ja analyysivälineitä tarjotaan, millä tavoin eri tutkimussuuntia painotetaan, mitä esitetään itsestäänselvyytenä, mitä taas sivuutetaan tai kyseenalaistetaan. Toisaalta niiden merkitystä ei varmaankaan ole tältä osin syytä yliarvioida: kysymys on kuitenkin vain oppikirjoista, joiden ensisijainen tavoite on esitellä tieteenalan vakiintunutta kaanon eikä ottaa kantaa siihen, millaista

lähivuosien suomalainen kielentutkimus on luonteeltaan. Teoksilla on kuitenkin oirearvoa, ja ne saavat epäilemättä merkittävän aseman kielitieteellisessä perusopetuksessa. Eikä sitä paitsi ole lainkaan itsestään selvää, mikä kielitieteessä on vakiintunutta kaanonina.

Kumpaakin teosta voi luonnehtia konservatiiviseksi. Ne erottavat tiukasti kielijärjestelmän kielenkäytöstä ja keskittyvät esittelemään nimenomaan järjestelmää ja sen kuvaamista. Karlssonin ensisijaisena viitekehyksenä on amerikkalaistyyppinen strukturalismi; myös Häkkisen ote on vahvasti strukturalistinen, vaikka hänen teoreettiset lähtökohtansa jäävätkin muuten melko utuisiksi.

Yleinen kielitiede on rikas ja raskas, puoleensa vetävä ja provosoiva, selkeä ja sumea. Se on samalla kertaa sekä helposti lähestyttävä että ärsyttävän rosoinen. Silti se on ainakin ammattilaiselle kauttaaltaan kiinnostava tuttavuus. *Kielitieteen perusteet* taas on kuin kansakoulun lukukirja, joka luo kuvan siloisesta ja harmittomasta maailmasta. Teos ei aseta ongelmia eikä provosoi, vaan esittelee opettavaisia väläyksiä kielestä ja heittää väliin leikkiliksiksi tarkoitettuja havainnollistuksia.

Teoksia arvioivan ei ole aivan yksinkertaista valita lähtökohtiaan. Hänen on kyllä helppo osoittaa ansioita ja aukkoja tai poimia yksityiskohtia, jotka olisi voinut ilmaista toisin. Mutta paljon hankalampaa on puuttua tai olla puuttumatta teoreettisiin kannanottoihin, painotuksiin ja kirjoittajien tekemiin valintoihin: oman alan oppikirjat houkuttelevat luonnostaan esittämään vastaväitteitä, etsimään vaihtoehtoja, vaatimaan perusteluita. Toisin sanoen ne inspiroivat lukijan dialogiin.

Oma näkemykseni kielestä on monelta osin toisenlainen kuin Karlssonin saati Häkkisen. Tuntuu kuitenkin kovin hedelmättömältä lukea *Yleistä kielitiedettä* tai *Kielitieteen perusteita* pysyttäytymällä määrätietoisesti aivan toisessa teoreettisessa kehyksessä: kriitikonkaan ei sovi lukkiutua yhteen kieliteoriaan ja tarkastella arviointinsa kohteita vain omilta jalansijoiltaan. Luontevam-

pi näkökulma on koettaa eläytyä kielentutkimuksesta kiinnostuneen noviisin asemaan ja pohtia, mitä tämä saa kirjoista irti.

AAKKOSISTA ALETAAN

Kaisa Häkkinen seuraa *Kielitieteen perusteissa* varsin tarkoin aikaisemman kirjansa jäsentelyä. Vaikka ainoa selvä lisä on sanastoa ja sananmuodostusta käsittelevä luku, asioiden käsittely on kauttaaltaan laventunut niin, että kokonaistekstimäärä on kasvanut runsaat 50 %.

Häkkinen aloittaa kielitieteestä (luvut 1–2), kielen ominaispiirteistä (3), maailman kielistä (4) ja kielitieteen kehityksestä (5). Teoksen ytimenä on kielijärjestelmän rakenne (6): fonologia (7–9), morfologia (10–12), sanasto (13) ja syntaksi (14–16). Teoksen päättää semantiikan esittely (17–19). Esimerkiksi kielen omaksuminen, käyttö, teksti, diskurssi ja variaatio puuttuvat kokonaan tai niihin viitataan satunnaisesti siellä täällä. Myöskään kielenmuutoksen problematiikkaan ei ole erillistä katsausta, vaikka voittopuolisesti synkronisen esityksen lomassa sitä sivutaankin monin paikoin.

Niin kuin sisällysluettelo osoittaa, Häkkinen on rajannut kielen ja kielitieteen esittelyn kapeaksi. Hän on puhdasverinen autonomisti, jolle ei tuota vaikeuksia eristää kieli itseriittoiseksi tutkimuskohteeksi irrottamalla se sekä käyttötilanteista ja kulttuurikontekstistaan että puhuvasta ihmisestä ja hänen yhteisöstään. Kielijärjestelmäkin on Häkkiselle etupäässä muotoja, ennen muuta foneemeja ja morfeemeja. Syntaksin tai semantiikan rikkaudesta ja haastavuudesta hänen kirjansa antaa tuskin edes aavistusta. Hän esineellistää kielen, paloittelee sen yksiköiksi ja keskittyy käsittelemään näiden yksiköjen muotoa. Merkitykset jäävät taustalle, ja vakiintuneen ajattelutavan mukaisesti Häkkinen katsoo kielelliset muodot säiliöiksi, joihin merkitykset sijoittuvat ja sisältyvät.

Häkkinen on valinnut tiedonjyviä kylvä-

vän opettajan roolin asettautumalla kertojaksi, joka pakottaa lukijansa passiivisiksi vastaanottajiksi. Hän ei problematisoi kieltä ja sen ilmiöitä eikä edes lähde niistä. Sen sijaan hän levittää lukijan eteen kielitieteen termistöä. Hän on asiantunteva ja yleensä kyllä selittää luettelemansa termit ja antaa tavallisesti myös havaintoesimerkkejä, mutta käsitteet eivät läheskään aina asetu selvään taustaan saati yhtenäiseen teoreettiseen viitekehykseen. Siksi kokonaisuutta ei tahdo syntyä, sillä monet termit jäävät ajalehtimaan.

Mitenkään tavatonta ei ole, että lukija oppii nimityksen mutta ei opi ymmärtämään sen merkitystä. Esimerkiksi *rektio* (s. 144), *kongruenssi* (s. 158) ja *transformaatio* (s. 164) kyllä mainitaan sanoina mutta ei kerrota, millaisia käsitteitä ne ovat ja mitä kielen ilmiöitä niillä tarkoitetaan. Ja teoksessa opettava terminologia saa kauttaaltaan satunnaisen leiman sen takia, että Häkkinen esittää sen monin tavoin epämääräistettynä. Luonteenomaisia ovat termien esittelyssä seuraaventyypiset ilmaukset:

ns., sanotaan, kutsutaan, on tapana kutsua, termillä on tapana viitata, on tapana mainita; apukäsitteenä käytetään usein, käytetään apuna käsitettä, käytetään myös nimeä, käytetään myös nimitystä, käytetään joskus nimitystä, käytetään usein nimitystä, on käytetty nimitystä, käytetään termiä, on käytetty myös termiä, voidaan käyttää termiä; puhutaan, saatetaan puhua, voidaan puhua myös, on tapana puhua, puhutaan joskus, usein puhutaankin; nimitetään, on nimitetty, on nimitetty myös, on tapana nimitää, on vanhastaan nimitetty, voi nimitää, voidaan nimittää, saatetaan nimitää, näkee nimitettävän, usein nimitetään.

Kysymys ei ole pelkästään eikä edes ensi sijassa ilmaisutyylistä. Huonosti ilmaistu on toki huonosti ilmaistua, mutta paljon vaka-

vampaa on, että lukija joutuu ottamaan kriittikittömästi vastaan sen, mitä hänelle tarjotaan. Passiivin ja modaalisten ilmausten käyttö häivyttää näyttämöltä koulukunnat, lingvistit ja ylipäätään kaikki konkreettiset kiinnekohdat. Kun tekstissä ei ole viitteitäkään, ainoaksi auktoriteetiksi jää kirjoittaja itse. Hän on sekä kaikkietävä kertoja että profeetta, jonka opetuslapseksi lukija joutuu sitoutumaan. Kielitieteen sisäiset näkemyserot, sen dynaamiset ristiriidat katoavat, sillä Opettaja on suodattanut itselleen ja lukijoilleen näkemyksen kielitieteestä puuhasteluna, joka on idyllistä ja harmonista — mutta samalla myös hampaatonta ja päämäärätöntä.

Oppikirjan tekijä joutuu tietenkin valitsemaan näkökulmansa ja esittämänsä asiat. Mutta olisi hyvä, jos hän toisi näkyviin jotakin siitä keskustelusta ja niistä näkemyseroista, jotka leimaavat nykypäivän kielitiedettä. Ja vielä parempi olisi, jos hän rohkenisi panna ilmi omia käsityksiään ja antautuisi edes siellä täällä itsekin dialogiin. Ainakaan opponoinnin kohteista ei puutetta tulisi.

Kielitieteen alkeita opiskeleva lukija on väliin melkoisissa vaikeuksissa koettaessaan selvittää itselleen, mitä kirjoittaja oikeastaan tarkoittaa. Esimerkiksi *normin* ja *sopimuksen* (konvention) merkitys jää koko lailla epäselväksi:

»Useimmat kielenkäytön normeista ovat sillä tavoin luonnollisia, että ne perustuvat suoraan puhemiehen, mutta jonkin verran tarvitaan myös sopimuksenvaraisia eli **konventionaalisia** normeja. Kirjoitetussa yleiskielessä voidaan käyttää mm. paljon mutkikkaampia lauserakenteita kuin tavallisessa puheessa, ja syntyperäisen kielenpuhujankin 'kielikorva' voi tällaista muotoiltaessa lakata toimimasta.» (S. 14.)

»Merkeillä on kieliyhteisön sisäiseen sopimukseen perustuva arvonsa. Sopimuksia tehtäessä on tapana sopia ehdoista, joiden vallassa sopimus pitää.» (S. 165.)

Lingvistit ovat tottuneet puhumaan kielellisistä normeista sellaisina olioina, jotka kieliopin tulee säännöillään kuvata. Yhteydessä, josta edellinen esimerkki on, Häkkinen puhuu kieliopin säännöistä ja normeista mutta käyttää termiä *normi* selvästi toisessa merkityksessä. Väärinkäsitys syntyy siitä, ettei hän tee eroa tiedostamattoman kielellisen normin tai säännön ja institutionaalisen kielenohjailun asettaman oikeakielisyysnormin välillä. Jälkimmäisessä esimerkissä on siinäkin kysymys sopimuksenvaraisuudesta, mutta tällä kertaa Häkkinen ei selvästikään puhu auktoriteetin asettamista eli »sopimuksenvaraisiksi» kutsumistaan normeista. Kuitenkin hänen käyttämänsä ilmaisut ohjaavat asioita ennestään tuntemattoman lukijan harhautumaan konkreettiseen tulkintaan. Muutama näyte lisää:

»Yhden murteen sanakirjoissa on lekseemejä n. 20 000–30 000, ja suomen yleiskielen sanastoa kuvaavassa Nykysuomen sanakirjassa on hakusanoja n. 200 000. Esimerkkinä ennätysuudesta sanastosta mainittakoon vuonna 1994 yleisön käyttöön avattu englannin kielen sanapankki Bank of English, jossa avaushetkellä oli 200 miljoonaa sana.» (S. 144.)

»Patientin eli **taipujan** roolilla ilmaistaan puheena olevan tilanteen passiivista osanottajaa. Eräissä sijasysteemeissä patientti voi vastata sekä kohdetta että kokijaa, joten näitä varten ei tarvita erillisiä rooleja ollenkaan. Semanttisia roolijärjestelmiä on useita, ja yleensä tähdennetään sitä, ettei rooleja ole mahdollista määritellä irrallisina, vaan roolijako täsmentyy vasta lauseyhteydessä, jossa verbillä ja sen semanttisilla ominaisuuksilla on ratkaiseva asema.» (S. 184.)

»Semantiikka on joskus haluttu jättää kokonaan varsinaisen kielentutkimuksen ulkopuolelle, koska sitä ei voi tutkia

objektiiivisesti, pelkästään ulkokohtaisia havaintoja tehden. 1900-luvun jälkipuoliskolla semantiikka on kohonnut keskeiseen ja muutamissa teorioissa jopa niin hallitsevaan asemaan, että kielen muodollinen puoli on joutunut toissijaiseksi tai kokonaan laiminlyödyksi.» (S. 186.)

Maallikon tulkinta ensimmäiselle esimerkille on, että englannin kielen sanavarasto on tuhat kertaa laajempi kuin suomen; lingvisti tietenkin ymmärtää, että Häkkinen puhuu tässä kahdesta eri asiasta, hakusanaston ja korpuksen laajuudesta. Myöskään seuraava esimerkki tuskin tuottaa ammattilaiselle vaikeuksia, sillä hän osaa päätellä, että *sijasysteemi* ja *semanttinen roolijärjestelmä* tarkoittavat teoreettista kuvausmallia eivätkä tietyn kielen rakenneominaisuutta. Mutta kielitieteen salaisuuksia opettelevan on vaikea tietää, mistä on kysymys. Ja esimerkeistä viimeinen tuskin avautuu edes ammattilaiselle: hän kyllä huomaa, että passiivimuoto ja »joskus» viittaavat 30-luvulle ja bloomfieldiläisyyteen, mutta ainakaan itse en pysty tunnistamaan, mitä ovat ne »muutamat teorit», joissa kielen muodollinen puoli on joutunut kokonaan laiminlyödyksi. Voi olla, että Häkkinen on oikeassa, mutta kun hän kertoo vain omasta tietämyksestään eikä anna lukijalleen mahdollisuuksia identifioida kulloisiakin referenttejä, tämä joutuu jättäytymään uskon varaan: hän voi vain nielaista väitteen tai sivuuttaa sen, mutta väitteen pätevyyttä hän ei pysty arvioimaan, kun perusteluja ei ole annettu.

Kaiken kaikkiaan *Kielitieteen perusteet* on hämmentävä kirja. Yleisilmeeltään se muistuttaa menneiden vuosikymmenien luentoa, jossa luennoitsija pudottelee kateederin takaa termin toisensa perään vastaanottajien noukittavaksi pyrkimättäkään aktivoimaan yleisöään saati vuoropuheluun sen kanssa. Lukija tapaa kyllä kirjasta villin lännen kuvaukset (s. 47), lempeällä äänellä lausuvan ujon tytön (s. 24–25), anglismeja viljelevän nuoren ja sivistyssanoja ryöpyttävän

snobin (s. 51) ynnä muita stereotyyppioihin pohjaavia havainnollistamis- ja kevennysyrityksiä, mutta ne eivät paljoakaan hänen osaansa helpota. Vaikealukuinen ei Häkkisen teos ole, mutta koherenttia käsitystä kielestä tai kielentutkimuksesta siitä on hyvin vaikea saada puhumattakaan siitä, että se olisi monipuolinen. Ja koska se ei näytä mitään, se tuskin opettaa lukijaansa kielitieteelliseen ajatteluun. Ainoa konkreettinen esimerkki on — kuvaavaa kyllä — selostus siitä, miten tehdään foneemianalyysi aineistoksi annetuista kahdeksasta keinotekoisesta kielen sanasta (s. 95–101).

Yhtä lailla vanhakantainen teos on myös sisältönsä osalta. Vielä 60-luvulla se olisi sopinut hyvin johdatukseksi Erkki Itkosen vaatimaan *Kieli ja sen tutkimus* -kirjaan, mutta 90-luvun käyttöä ajatellen sen anti on niukka — ellei sitten ole niin, että kielitiede on viimeksi kuluneet kolme vuosikymmentä polkenut paikallaan.

KIELIJÄRJESTELMÄN KOKO KUVA?

Fred Karlssonin *Yleinen kielitiede* poikkeaa lähes kaksi vuosikymmentä vanhemmasta edeltäjästään mutta myös muistuttaa sitä. Se on ensinnäkin laajempi: sivumäärä on kasvanut kymmenisen prosenttia ja tekstimassa huomattavasti enemmän. Toiseksi mukaan on tullut uusia teemoja, näkyvimpinä kuusi kokonaan uutta lukua, jotka käsittelevät fonetiikkaa, sanastoa, tekstiä ja diskurssia, kielen variaatiota, maailman kieliä sekä kielitieteen metodiikkaa. Vastaavasti edellisessä teoksessa omana lukunaan esitetty katsaus kielitieteen historiaan puuttuu; asiat on osaksi paloiteltu sinne tänne sopiviin yhteyksiin, mutta paljon on jätetty kokonaan pois. Kolmanneksi vanhatkin teemat on jäsennely ja käsitelty uudelleen; edeltäjänsä tekstiä uudessa kirjassa on — niin kuin tekijä itse korostaa — erittäin vähän. Ja neljänneksi asioiden esittely poikkeaa monilta osin aikai-

semmastä: kielitieteessä on sitten 70-luvun puolivälin tapahtunut paljon, ja Karlsson on siksi valinnut lähtökohtansa osittain toisin kuin varhaisemmassa teoksessaan. Tämä näkyy esimerkiksi kielen rakenteen ja erityisesti syntaksin käsittelystä: ennen se nojasi vahvasti transformaatioteoriaan, mutta nyt hallitsevana kehyksenä on perinteinen konstituenttianalyysi.

Paljon on silti tuttua tai — tekijän tuntien — ainakin ennakoitavaa. Päähuomio on edelleen kielen muotorakenteessa ja sen kuvaamisessa, ja rakenteessa taas keskeistä on invarianssi. Karlsson ilmoittaa, ettei yksikään kuvausmalli ole hänen esityksessään vallitseva, sillä »otteen on oltava valikoiva». Aivan tarkoin tämä ei pidä paikkaansa, siksi dominoiva on taksonomisen strukturalismin ja lausekerakennekieliopin asema. Vaikka Karlsson ei tältä osin salaa mieltymyksiään, hän ei myöskään esitä niitä ohjelmallisesti. Kuitenkin premissit näkyvät selvästi tekstin läpi siitä huolimatta, että ne ovat pikemmin implisiittisiä kuin ilmi pantuja.

Karlsson osoittautuu siis ensi sijassa strukturalistiksi ja taksonomiksi, joka pitää *languen* erillään *parolesta*. Kieli on hänelle staattinen systeemi, jota tarkastellaan tiukasti synkronisesta näkökulmasta, ja kielitieteen keskeinen tehtävä on esittää sellaiset keinot, joilla tämä systeemi saadaan kuvatuksi. Karlsson ei suinkaan kiellä merkityksen tärkeyttä asemaa, ja hän korostaa sekä variaation ja muutoksen että kielenkäytönkin tutkimusta. Mutta kielitieteen ehdotonta ydinaluetta on silti muotorakenteen analyysi. Muotorakenne taas on oma monitasoinen järjestelmänsä, joka on kuvattava erillään semantiikasta. Tämä kaikki tarjotaan lukijalle luonnostaan lankeavana tosiasiasta, jota ei tarvitse edes perustella. Juuri tässä jää eniten kaipaamaan katsausta kielitieteen historiaan ja nimenomaan 1900-luvun ajattelun kehitykseen. (Samantyyppinen katsaus, jonka Häkkinen esittää — ja jollainen myös Karlssonilla oli aikaisemmassa oppikirjassaan — olisi

sijoittanut esiteltävät kuvauskeinot laajempaan taustaan.)

Karlsson aloittaa peruskäsitteistä. Johdantoluvussa hän luonnehtii yleisesti kieltä ja viestintää, kielen symbolisuutta, osajärjestelmiä ja rakennetta, kielen merkitystä ihmiselle ja esittelee kielitieteen koostumusta. Luku antaa hyvän käsityksen siitä, mitä on tulossa. Teksti on tiivistä ja täyteen ladattua. Termejä vyöryy esiin, mutta yleensä ne liittyvät toisiinsa ja asettuvat luontevasti kontekstiinsa. Karlsson rakentaa ilmiöiden välisiä yhteyksiä, esittelee taustoja mutta tarjoaa myös yllätyksiä itsestäänselvyyksinä kommentoimatta niitä. Tällainen on esimerkiksi termi *ensikieli*, joka korvaa perinteisen *äidinkielen* (havaitakseni sana *äidinkieli* esiintyy teoksessa vain kerran ja silloinkin lainausmerkeissä). Sinänsä *ensikieli* (mallinaan *first language*) ei ole terminä tuntematon, mutta näin totaalinen käyttö olisi ollut syytä lyhyesti perustella. Samaten kaipaasin mm. *säännön* luonnehdintaa. Erityisesti jäi mieltäni askarruttamaan Karlssonin näkemys kielitieteen autonomisuudesta ja autonomisuuden määrittely (s. 32):

»Niin yleisen kielitieteen kuin erityiskielten tutkimuksenkin perustavat tutkimuskohteet ovat **autonominen kielijärjestelmä** ja siihen liittyvät moninaiset aspektit, mukaan luettuina mm. kielen kaikki osajärjestelmät, niiden maantieteellinen, sosiaalinen, tilanteinen ym. vaihtelu ja ajallinen muuttuminen, sekä kielitypologia. Autonomisuus tarkoittaa sen ajatuksen lähtökohtaista hyväksymistä, että kielijärjestelmä on omanlaisensa viime kädessä sosiaalinen olio, jota ei voi redusoida vaikkapa mentaaliseksi prosesseiksi tai neurallis-fysiologiseksi toiminnoiksi.»

Jos ajattelee vaikkapa mentalismia korostavaa generatiivista suuntausta, jota on yleensä pidetty autonomisen kieliteorian tyyppitapauksena, määritelmä ei kovin tarkoin

luonnehdi sitä. Ja toisaalta tuskin on sellaista lingvistiä, joka katsoisi kielen redusoituvan mentaaliseksi prosesseiksi. Yleensä autonomisuus onkin ymmärretty toisin. Tyypillistä itseään autonomiseksi luonnehtivalle kielitieteelle on ollut mm. se, että se irrottaa kielen erilaisista kontekstuaalisista tekijöistä tekemällä selvän eron kielisysteemin ja kielenkäytön välille. Näin se mm. rajaa tutkimuskohteeseen »systeemilauseet» ja sivuuttaa suuren joukon aidossa kielenkäytössä esiintyviä lausumia. Esimerkiksi kielen maantieteellisen, sosiaalisen, tilanteisen ym. vaihtelun analyysia ei yleensä ole pidetty autonomisena kielitieteenä, sillä siinä kieli kytketään erilaisiin kielenulkoisiin muuttujiin. Itse ymmärrän esimerkiksi sosiolingvistiikan osaksi (ei-autonomista) kielitiedettä.

Yksi tapa pohtia autonomisuuden käsitettä lingvistiikassa voisi olla analogia fonetiikkaan. Tällöin akustinen fonetiikka vastaisi tyypillisesti autonomista kielitiedettä: se häivyttää puhujan ja keskittyy puhesignaalin objektiivisesti havaittaviin ominaisuuksiin. Artikulatorinen ja audittiivinen fonetiikka taas käsittelevät puhetta ottaen huomioon sitä tuottavan tai vastaanottavan ihmisen fysiologiset ominaisuudet. Ne eivät siis ole enää samassa mielessä »autonomia».

Teoksen fonetiikkaa ja fonologiaa esittelevät luvut ovat ytimekkäitä, havainnollisia ja harkittuja kokonaisuuksia. Merkille pantavaa on, että Karlsson käyttää kuvauksessaan International Phonetic Associationin aakkostoa (IPA): suomen kielen kuvauksessa tämä ei ole ollut aivan tavanomaista. Yhtä lailla asiantunteva ja harkittu on myös morfologiaa esittelevä luku. Fonologiasta morfologiaan tultaessa siirrytään kuitenkin muotorakenteesta symbolisiin yksikköihin, joilla on paitsi muoto myös merkitys. Tämä asettaa esiteltävän kuvausvälineistön melko hankalienkin ongelmien eteen; osa niistä näkyy jo morfologiassa, mutta suurimmat vaikeudet kohdataan vasta syntaksissa.

Keskeinen kielen rakenteen kuvauskeino

on Karlssonin esityksessä konstituenttianalyysi. Lauseet koostuvat lausekkeista, lausekkeet sanoista (sanamuodoista) ja sanat morfeista. Kullakin tasolla on osoitettava olemassa olevat kategoriat, niiden jäsenet ja yhdistymismahdollisuudet. Yhdistyminen kuvataan käyttämällä sellaisia produktiivisia sääntöjä, jotka operoivat kategorioiden formaalisilla ominaisuuksilla ja sivuuttavat viitaukset semantiikkaan.

Koska »tavallinen puhe tai kirjoitettu teksti, juokseva teksti, koostuu siis sanamuotoesiintymistä» (s. 77), morfologia kuvaa näiden sanamuotoesiintymien rakenteen ja syntaksi sen, miten ne liittyvät toisiinsa. Esimerkiksi monimorfeemiset sanat tai monisanaiset fraasit ja idiomit osoittautuvat tällöin hankaliksi. Edelliset ovat »leksikaalistuneet itsenäisiksi lekseemeiksi» (s. 83), jälkimmäiset ovat »leksikaalistuneita syntagmaja» (s. 177). Produktiivisuuden ja leksikaalistuneisuuden ero on jatkumo, Karlsson toteaa, ja sanastoa käsitellessään (s. 176–177) hän lohkoo jatkumon kolmeen osaan: sanat ovat joko leksikaalistuneita, institutionaalistuneita tai tilapäisiä.

Tämä kaikki on varmaan oikein, mutta luonnostaan utelias kielentutkija jää silti jossain määrin tyytymättömäksi. Osa rakenteeltaan kompleksisista ilmauksista saadaan kuvatuksi kieliopin sääntöjen avulla, mutta suuri osa jää niiden ulkopuolelle ja siirretään leksikossa käsiteltäviksi. Tulokseen tyytymättömän mielestä analyysi ei kuitenkaan ole lopussa, pikemminkin se alkaa vasta tämän luokitteluvaiheen jälkeen: Miten tilapäiset sanat institutionaalistuvat ja ehkä edelleen leksikaalistuvat? Miten sanaa käytetään uudessa yhteydessä ja aiheutuuko siitä jotakin pysyvää sen merkitykselle (Karlssonin omina esimerkkinä mm. *tuoli* tilapäisesti istuimena käytettyä kantoa tarkoittamassa)? Entä miten kielen sanasto syntyy tuloksena sen morfologisten varojen kehityksestä (s. 83)? Millainen prosessi on leksikaalistuminen? Tiukan synkroninen ja autonominen kuvaus,

joka vetää tarkan rajan sekä kieliopin ja leksikon että kielijärjestelmän ja kielenkäytön välille, ei näytä edes asettavan tällaisia kysymyksiä.

Karlsson on tietysti selvillä tämän-
tapaisista ongelmista ja päästää sen joskus näkyviinkin:

»On ilmeistä, että leksikkoa ja kielioppia ei koskaan voi tarkastella toisistaan irrallaan. Leksikaalinen kuvaus joutuu tekemään runsaasti oletuksia siitä, miten ilmiöiden kieliopillinen kuvaus suoritetaan. Keskeinen teoreettinen kysymys on itse asiassa, miten 'työnjako' leksikon ja kieliopin välillä tulisi suorittaa: mitkä ilmiöt kuvataan leksikossa, mitkä kieliopissa?» (S. 173.)

Käytännössä Karlsson kuitenkin tarkastelee kielioppia ja leksikkoa nimenomaan toisistaan erotettuina. Kun kieltä kuvataan strukturalismin kehyksessä, tämä on jopa ymmärrettävää. Se, mitä lukija kuitenkin jää kaipaamaan, on menettelyn perustelu ja sen seurausten arviointi.

Karlsson esittelee myös perinteisen lauseenjäsennyksen ja kritikoii sen sanakeskeisyyttä. Aiheeseen olisi ehkä kannattanut paneutua hieman perusteellisemmin: niin kuin esimerkiksi vuoden 1915 kielioppikomitean ehdotuksista tiedetään, lauseenjäsennys voidaan toteuttaa myös lausekkeiden avulla. Karlsson kuitenkin sivuuttaa tämän ja keskittyy lausekerakennekieloppiin. Hän esittelee sen toimivuutta, mutta ainakin suomen kielen tutkija jää kaipaamaan puuttumista niihin ongelmiin, jotka hän ensimmäisenä kohtaa omassa työssään. Millä tavoin käsitellään esimerkiksi katkonaisten konstituenttien — »epäjatkuvan konstruktion» (s. 117) tai »epäkohesiivisen lausekkeen» (s. 127) — elementtien väliset riippuvuussuhteet? Miten kuvataan kongruenssi- ja rektioilmiöt? Entä millaisia hankaluuksia lausekerakennekieloppiin aiheutuu siitä, että

kielessä on rikas taivutusmorfologia?

Näytteeksi ongelmista voi ottaa paikallissijaisten ilmausten käsittelyn. Englannin kuvaukseen nomini- ja prepositiolauseke ovat käyttökelpoisia, sillä niiden distributio on selvästi erilainen. Suomessa pre- ja postpositiolausekkeen asema ei ole yhtä keskeinen, koska monissa tapauksissa englannin prepositiota vastaa paikallissija. Paikallissijaiset lausekkeet on vanhastaan nimetty adverbiaalilausekkeiksi, mutta Karlsson on poistanut omasta esityksestään tämän käsitteen. Sinänsä ratkaisu on perusteltu: adverbiaalilauseke ei tietenkään ole samaan tapaan nimetty kategoria kuin adjektiivi- tai nominilauseke. Mutta sittenkin! Karlsson ei perustele, minkä vuoksi hän yhdistää adverbiaalilausekkeet nominilausekkeisiin (miksi ne muuten eivät ole substantiivilausekkeita?), eikä myöskään puutu siitä aiheutuviin ongelmiin.

Hänen luokituksessaan esimerkiksi *ulkona* ja *eilen* ovat adverbilausekkeita, *veräjän luona* ja *joulun jälkeen* postpositiolausekkeita ja *pihalla* ja *aamulla* nominilausekkeita. Ilmaukset kuuluvat samaan distribuutioluokkaan mutta eri lauseketyyppeihin. Karlssonin luokitus vesittää nominilausekkeen käsitteen, sillä se kokoaa yhteen kaikki lausekkeet, joiden päänä on substantiivin (entä pronominin tai »substantiivisesti käytetyn» adjektiivin tai lukusanan?) taivutusmuoto. On vaikea edes kuvitella kaikkia niitä hankaluuksia, joita suomen kielen kuvaukseen aiheutuu, kun substantiivin varaan rakentuvat lausekkeet yhdistetään samaan nominilausekkeen kategoriaan siitä riippumatta, missä sijamuodoissa ne esiintyvät: tällainen »nominilauseke» ei käy finiittipredikaatiksi, mutta kaikissa muissa syntaktisissa funktioissa se sopii esiintymään.

Jos adverbiaalilausekkeen käsitteestä halutaan päästä eroon, mahdollisuuksia on muitakin. Mitä seuraisi esimerkiksi siitä, että ne nimettäisiin vaikkapa obliikvilausekkeiksi ja erotettaisiin »varsinaisista» nominilausek-

keista? Tämäkään ratkaisu tuskin sopii Karlssonin formalismiin, sillä esitetystä kielioppimallissa sellaisten lausekkeiden kuin *pihalla* ja *aamulla* päässä ovat substantiivit *piha* ja *aamu* (tarkemmin: sananmuodot *pihalla* ja *aamulla*) eikä suinkaan obliikvisija *-lla*. Englannin tai ruotsin prepositiot kuvataan kyllä lausekkeen pääksi, samoin suomen postpositiot. Mutta sijat — edes paikallissijat — eivät kelpaa tähän rooliin. Entä jos suomen lausekerakennekielioppiin tuotaisiin sääntötyyppiä ObLP → NP + oblsija? Näin voitaisiin ainakin pelastaa nominilausekkeen käsite.

Itse asiassa lausekerakennekieliopin toimivuus suomen kaltaisen kielen kuvauksessa on toistaiseksi osoittamatta. Esimerkinomaisia mikrokielepeja kyllä on, mutta kokonaisvaltaista esitystä, joka kattaisi keskeisen osan morfosyntaksia, ei ole ainakaan vielä laadittu.

Erityisesti minua vaivaa syntaksia koskevassa luvussa riippuvuuden käsittely. Karlsson käy kyllä läpi dependenssi- ja valenssi-kieliopin, mutta puuttuu hyvin vähän itse ilmiöön. Perinteinen lauseenjäsennys esitti lauseen lineaarisen rakenteen lisäksi myös osien väliset riippuvuussuhteet pääsanakuvauksen avulla. Lausekerakennekielioppi esittää sekin lineaarisen rakenteen, mutta oikaisee riippuvuudesta suoraan hierarkiaan. Kuitenkin konstituenssille on ominaista, että konstituentit ovat paitsi jossakin järjestyksessä (eivät aina määräjärjestyksessä eivätkä välttämättä perätysten) myös riippuvuussuhteissa. Konstituenssin voi nähdä seurausilmiöksi: siinä yhdistyvät lineaarisuus ja riippuvuus. Mutta lineaarisuus (peräkkäisyys) ja riippuvuus ovat itsenäisiä parametreja, joiden korrelaatio ei ole täydellinen.

Ylipäätään huomaa, että juuri syntaksia käsittelevä jakso on Karlssonin teoksessa sellainen, jossa olen piirrellyt sivujen reunoihin tavanomaista runsaammin kysymysmerkkejä. Ohitan tässä enimmäkseen. Syntaksin käsittely sinänsä on monipuolinen ja runsas, mutta silti minulle tulee toistuvasti tunne, että kir-

joittaja oikaisee. Synninpäästö on tosin selvä: »All grammars leak», hän toteaa pariinkin otteeseen Sapiria siteeraten. Oikaisuja on ainakin kolmenlaisia. Ensimmäkin Karlsson käsittelee — strukturalismin oppien mukaisesti — syntaksia merkityksestä erotettuna autonomisena järjestelmänä ja joutuu tällöin sivuuttamaan kysymykset syntaktisten konstruktioiden semanttisesta motivaatiosta; esimerkiksi valenssin ja rektion käsittely jää sen vuoksi kovin yksipuoliseksi. Havaitakseni Karlsson sivuaa syntaksin yhteydessä merkitystä vain pari kertaa: esitellessään akkusatiivi- ja ergatiivijärjestelmiä ja viittaamalla tällöin semanttisiin rooleihin (s. 140–142) sekä huomauttaessaan, että »rektioelementillä on usein selvä semanttinen tausta» (s. 153).

Toiseksi Karlsson tuntee liikkuvansa vakiintuneen kieliteorian lujalla maaperällä; Kuhnin termein hän harjoittaa normaalitiedettä. Siksi hänellä ei ole todistamisen taakkaa. Ratkaisuja ei tarvitse perustella, sillä ne seuraavat yleensä suoraan käytetystä teoriasta. Esimerkiksi fonologiasta tuttu neutraalistumisen käsite on ilman muuta ulotettavissa myös syntaksiin; siten subjektin ja objektin oppositio voi neutraalistua »jektiksi» (s. 137). Yhtä lailla ilmoitusluonteisia asioita ovat vaikkapa uusi nominilausekkeen määrittely ja näkemys siitä, että suomessa on genetiivisubjekti.

Kolmanneksi jotkin Karlssonin syntaktisia konstruktioita koskevat väittämät ovat epätarkkoja. Muutama näyte:

»Nollapaikkaisia verbejä lukuun ottamatta kaikilla suomen ja ruotsin verbeillä on kuitenkin subjekti dekontekstualisoidussa, ei-elliptisessä [!] yhteyksissä.» (S. 145.) Vastaesimerkki: *Häntä harmittaa*.

»Verbi *juosta* on ensisijaisesti kaksipaikkainen, toissijaisesti kolmipaikkainen (x *juoksi jostakin jonnekin*).» (S. 146.) Kysymys: missä mielessä *juosta* on ensisijaisesti kaksi- eikä yksipaikkainen, mikä on sen toinen argumentti?

▷

»Suomessa subjektina ja objektina esiintyvät lauseet ovat *että*-lauseita (1a,c) tai epäsuoria kysymyslauseita (1b,d).» (S. 159.) Vastaesimerkki: *Oli mukavaa, kun tulit.*

»Rangiltaan alimpia ovat **substanti-voidut** verbaali-ilmaukset (6a,b), joissa verbistä on johtimia käyttäen tehty substantiivi. Näillä **nominaalistuksilla** ei voi olla omia adverbiaalejakaan (**Rehtorin huomenna päätöksen tekeminen...*), toisin kuin tapauksessa (5).» (S. 163.) Vastaesimerkkejä (joissa oletettu adverbiaali on tietenkin katsottavissa attributiiviksi): *päätöksen tekeminen huomenna, rehtorin puhe eilen koulun päättäjäisissä.*

Karlsson ulottaa strukturalistisen näkemyksensä johdonmukaisesti myös sanastoon. Esitystä voi luonnehtia taksonomiseksi leksikografiaksi: on sanaluokkia, ja ne ovat joko avonaisia tai umpinaisia. Sanasto jakautuu ydin- ja erikoissanastoon, ydinsanasto vaikiintuneisiin ja tilapäisiin sanoihin, vakiintuneet edelleen leksikaalistuneisiin ja institutionaalistuneisiin (edellisissä muodon ja merkityksen suhde on opaakki, jälkimmäisissä transparentti). Kolmijako leksikaalistuneisiin, institutionaalistuneisiin ja tilapäisiin sanoihin osoittaa, millaisin keinoin tiukkara-jaisilla kategorioilla operoiva kuvaus käsittelee kielessä toistuvasti vastaan tulevia jatkumonluonteisia ilmiöitä, tässä tapauksessa konventionaalistumisen ja innovatiivisuuden välistä portaaton liukumoa.

Sanastoa käsittelevä luku jää melkoisen ohueksi, mutta semantiikkaa esitellessään Karlsson irtautuu strukturalismista ja tuo esiin erilaisia lähestymistapoja. Tosin hän seuraa siinäkin vankkumatonta näkemystään

kieliopin ja leksikon vastakkaisuudesta. Eri-tyisen selvästi tämä näkyy läpi koko teoksen toistuvana rajanvetona kieliopillisten ja semanttisten morfeemien välillä: kieliopilliset morfeemit eivät oikeastaan kuulu leksikaaliseen semantiikkaan (s. 187), umpiluokkien sanat palvelevat tyypillisesti kielen kieliopirakennetta ja ovat siten kieliopillisiä morfeemeja (s. 173–174), sijat ja taivutusmuodot ylipäättäänkin ilmaisevat perustavia syntaktisia tai kieliopillisiä suhteita (s. 96–97), ja siten »taivutusmorfit ovat morfosyntaktisten piirteittensä eksponentteja» (s. 97).¹ »Miksi kielissä yleensä on kieliopillisiä morfeemeja?», Karlsson kysyy (s. 137) ja löytää näkemyksensä mukaisen yksinkertaisen vastauksen: »Koska taivutuspäätteet ja muut kieliopilliset morfeemit osoittavat, mikä syntaktinen tehtävä sananmuodolla on.» Hän tosin joustaa näkemyksestään (s. 207):

»Luonnollisten kielten rakenne ei kuitenkaan ole itsetarkoitus, vaan se on olemassa merkityksen ilmaisemista (tai konstruointia) varten. Siksi on luonnollista, että useimmilla kieliopillisilla morfeemeilla on jonkinlainen denotaatio, vaikka se usein on abstraktimpi kuin denotaatioiltaan selkeimpien eli maailman M1 tarkoitteisiin viittaavien substantiivien denotaatiot.»

Näkökohta on kiinnostava, mutta Karlsson ei pohdi enempää sen seuraamuksia. Sen sijaan hän sovittaa näkemyksensä morfeemien »kieliopillisuudesta» yhteen distributionalimin kanssa ja päättyy vähintäänkin yllättäviin tuloksiin. Niinpä hän katsoo (s. 213–214), että nominatiivimuodolla *vesi* ja gene-

¹ Aivan samoin Häkkinen jakaa morfeemit kahtia kieliopillisiin ja semanttisiin (s. 114): »semanttiset morfeemit ovat niitä jakamattomia merkityskokonaisuuksia, joilla on selvä viittaussuhde kielenulkoiseen maailmaan», kun taas »kieliopilliset morfeemit osoittavat kielenisäisiä rakenteellisia suhteita». Sen mukaisesti taivutuspäätteet ja myös johtimet luokitellaan kieliopilliseksi morfeemeiksi; toisaalla (s. 128) Häkkinen kuitenkin jakaa sijat kahtia kieliopillisiin ja semanttisiin. Ja vastaavasti hän kyllä käsittelee tempuksen, aspektin, moduksen ja persoonan morfologian yhteydessä (s. 129–133), mutta keskittyy nimenomaan niiden semantiikkaan. (Karlsson (s. 210–212) puolestaan esittelee ne semantiikkaa koskevassa luvussa »verbien kieliopillistuvina kategorioina».)

tiivimuodolla *veden* on lauseissa *Vesi on la-
sissa* ja *Join veden* merkityksensä KOKO-
NOM ja KOKO-GEN: »Nähdään, että
KOKO-NOM ja KOKO-GEN ovat **kieliopil-
lisiä synonyymeja** eli symboleja, joiden
denotaatiot ovat samaa merkitseviä kieliopil-
lisiä morfeemeja. Niiden distribuution ero on
syntaktinen.»

Kokonaisuutena semantiikkaa esittelevä
laaja luku on sisällökäs. Siinä Karlsson
käsittelee merkityksen suhdetta muotoon,
käyttöön, asiointilaan ja kognitioon, esittelee
merkityskomponenteilla operoivaa kuvaus-
ta, merkityskenttiä ja -verkostoja, paradig-
maattisia merkityssuhteita, kieliopillistumis-
ta jne. Semantiikka on monitahoinen alue, ja
kun tilaa on niukalti, Karlsson joutuu pel-
kistämään, paikoin liiaksikin. Esimerkiksi
kolmijako T-, K- ja J-merkityksiin eli
tarkoitettuun, kuulijan konstruoimaan ja jär-
jestelmämerkitykseen (s. 188) ei ole erityi-
sen analyttinen saati vakuuttava (sitä paitsi
»kuulija» on selvästi kontekstin kategoria
eikä siis kuulu autonomiseen kielitieteeseen).
Mutta ennen muuta avoimeksi jää, miten
strukturalistinen muotorakenteen kuvaus
saadaan yhdistetyksi merkityksen käsittelyyn
ja miten lausekerakennekielioppi ulotetaan
palvelemaan kielenkäytön tutkimusta. Karls-
son ei ota suoraan kantaa kysymykseen,
mutta paljon ei tässä suhteessa lupaa se, että
hänen kielenkäyttäjistä piirtämänsä kuva on
kovin mekanistinen ja muistuttaa ikävällä
tavalla Chomskyn homogeenisessä puheyh-
teisössä elävää ideaalistettua puhuja-kuulijaa
(s. 184):

»Kielenkäyttö on ensisijaisesti puhevies-
tintää, jota 'rationaaliset, intentionaa-
lisesti toimivat agentit' eli ihmiset harras-
tavat interaktiivisesti. Ihmiset ovat teke-
misissään tavallisesti järkeviä ja heillä on
ymmärrettäviä tarkoituksiperiä, joiden to-
teuttamiseksi he viestivät. Viestinnän
taustana he käyttävät arkitietämystään
(maailmantietoaan) sekä myös diskurs-

sitietoa käsillä olevasta tilanteesta, läsnä-
olijoista ja äsken sanotusta. Puheviestintä
on ylipäättään mahdollista, koska kom-
munkoijat tuntevat saman (sosiaalisen)
kielijärjestelmän konventiot, erityisesti:
(1) peruslekseemit ja niiden merkitykset,
(2) kieliopin perustavat elementit (kieli-
opilliset morfeemit kuten affiksit, kon-
junktiot ym.) ja niiden merkitykset,
(3) morfosyntaktiset ja semanttiset sään-
nöt, joiden avulla perusosasia yhdis-
telemällä muodostetaan ja tulkitaan
monimutkaisempia ilmauksia.»

Teoksen neljästä viimeisestä luvusta laajin
esittelee maailman kielet ja niiden luokitte-
lut. Se on informatiivinen ja ajantasainen tie-
topaketti, joka täydentää hyvin teoksen koko-
naisuutta. Tekstiä ja diskurssia sekä kielen
variaatiota käsitteleviä lukuja ei ole tarkoi-
tettukaan perusteellisiksi johdatuksiksi, ja
niinpä ne ovat paljon suppeampia ja pinnalli-
sempia. Erityisesti pistää silmään, että Karls-
son on mahdollistanut kielihistorian ja kielen-
muutokset runsaaseen kahteen sivuun: pai-
nopiste on vahvasti kielen muotorakenteen
synkronisessa kuvauksessa. Teoksen päättää
lyhyt ja yllättävän ylimalkainen katsaus kie-
litieteen metodiikkaan.

Karlsson on pyrkinyt sisällyttämään
teokseensa keskeisen osan kielitieteen va-
kiotermistöstä. Valinnoissa olisi jopa voinut
olla tiukempi, sillä tämän tason perusoppi-
kirjan ei välttämättä tarvitse olla kattava ter-
misanasto. Mukana on nimittäin melko
perifeerisiäkin termejä (esim. *forensinen kie-
litiede* (s. 36), *utrum* (*neutrumin* vastakohtana
s. 99, 150)), ja joskus ylimääräisillä ter-
meillä operointi tekee itse asian seuraamisen
turhankin hankalaksi (esimerkkinä parin
endo- ja *eksosentrinen* käyttö esiteltäessä
suomen ja englannin post- ja prepositioiden
eroja (s. 124)). Toisaalta on sanottava, että
tällaiset tapaukset ovat vähäisiä poikkeuksia:
vaikka Karlssonin teksti on enimmäkseen
raskaslukuista, se on selkeää, ja lukuvai-

▷

keudet johtuvat ensi sijassa itse asioiden luonteesta eivätkä siitä, miten ne on jäsennelly ja muotoiltu.

Karlsson on sitoutunut omaan kielenäkemyksensä, mutta hän koskettelee siellä täällä lyhyesti ja asiallisesti myös vaihtoehtoisia tai täydentäviä suuntauksia. Olen tietenkin silmä tarkkana seurannut, miten Karlsson luonnehtii kognitiivista kielentutkimusta. Kovin paljon ei kielitieteen yleisesitykseen saa siitä mahtumaan, mutta jotakin sentään. Yleensä viittaukset ovat asian tuntevia, mutta väliin lähilukuun paneutunut lukija löytää näkemyksiä, jotka ovat vähintäänkin yksipuolisia.

Niinpä Karlsson on ollut havaitsevinaan, että »Langacker luopuu kokonaan (jokseenkin) itsenäisen morfosyntaksin oletamisesta» (s. 194). On kyllä totta, että Langackerin teoriassa kielioppi ja leksikko asettuvat samalle jatkumolle, jossa ei ole osoitettavissa selvää rajakohtaa. Mutta kyllä kognitiivisessa kieliopissa aivan olennaisia ovat morfosyntaktisia konstruktioita vastaavat rakenneskeemat; ne ovat symbolisia yksikköjä, joilla on sekä (yleensä hyvin skemaattinen) muoto että merkitys. Juuri tällaiset skeemat vastaavat perinteisempien kielioppien sääntöjä ja grammaattisia kategorioita.

Edelleen Karlsson katsoo (s. 196), että »kognitiivisessa semantiikassa turvautaan denotaatioiden kuvaukseen prototyypeillä – – jotka usein hahmotetaan **mielikuviksi**», ja toteaa aivan oikein, että »tämä ei vielä riitä yleisen lingvistisen merkitysteorian pohjaksi». Vaikka kognitiivinen kielentutkimus puhuu mielikuvaisuudesta, se ei suinkaan käsittele merkityksiä »mielikuvina» siinä mielessä kuin Karlsson asian tulkitsee; päinvastoin sen arsenaali merkitysten kuvaamiseen on paljon rikkaampi ja hioutuneempi. Itse asiassa kognitiivinen kielitiede ei nähdäkseni edes esitä »väitteitä

mielirepresentaatioiden luonteesta» vaan pyrkii rakentamaan kielestä sellaista lingvististä kuvausta, joka ei ole ristiriidassa sen kanssa, mitä inhimillisestä kognitiosta tiedetään. Toisin sanoen kognitiivinen kielitiede on nimenomaan lingvististä eikä psykologista tutkimusta.

Tosin Karlssonin mukaan »kognitiivisen lingvistiikan käsitteistö onkin osittain toisenlaista ja lähempänä käyttäytymistieteiden (kuten kognitiivisen psykologian) käsitteistöä, puhutaan esim. havaitsemiseen perustuvista skeemoista» (s. 32–33). Epäilemättä jokaisessa kieliteoriassa on oma käsitteistönsä, mutta kyllä kognitiivisen kielitieteenkin käsitteistö on perusluonteeltaan lingvististä. Niinpä *skeema* tarkoittaa kognitiivisessa kieliopissa yksityistapauksista tehtyä yleistystä, eikä termille ole tarvis antaa psykologista sisältöä. Esimerkiksi morfofoneemit ja niiden avulla kuvatut morfeemit olisivat tyypillisiä skeemoja; siten vaikkapa skemaattinen {käTE} spesifioi kategorian, jonka jäseniä ovat *käsi*, *käde*, *käte*, *kät* ja *käs*. Toisin sanoen skeema osoittaa, mikä on yhteistä sen toteutumille.

Tämäntapaiset yksityiskohdat ovat sinänsä mitättömiä kokonaisuuden kannalta. Sitä paitsi niiden vatvominen johtaa väistämättä pitkiin keskusteluihin, ennen kuin näinkin erilaisista lähtökohdista kieltä tarkastelevat pääsevät edes siihen, että he havaitsevat puhuvansa samoista asioista.

Virheitä metsästävä lukija saattaa löytää teoksesta joitakin lipsahduksia. Niinpä lause *Lampun osti isä* on asetettu vastaamaan lause tyyppiä VOS (s. 25), suomessa on yhdeksän vokaalin järjestelmä (s. 61) ja *d* on [-antiorinen] (s. 62). Nämä ovat kuitenkin todella harvinaisia poikkeuksia, samoin kuin muutama vähäinen painovirhe, jotka olen tavannut: laajuuteensa ja sisällön runsauteen nähden Karlssonin teos on erittäin huoliteltua työtä.

Ei tietenkään ole vaikea osoitella sellai-

sia kohtia, jotka olisi voinut jättää pois tai jäsentää toisin. Nämä olisivat kuitenkin osaksi makuasioita. Tärkein lisä, jota jäin kaipaamaan, on yleiskatsaus kielitieteen historiaan ja teorianmuodostuksen kehitykseen: nyt lähtökohdat tulevat turhan jumalallisina, itsestään selvinä.

Huomaan puuttuneeni Karlssonin teoksessa yksityiskohtiin, joista en ole täysin samaa mieltä (ja siltikin olen jättänyt vielä useampiin puuttumatta). Tämä on tietysti yksi puoli arvioijan työtä, mutta vaarana on, että puut peittävät metsän näkyvistä. Senpä vuoksi haluan erityisesti korostaa kokonaiskäsitystäni teoksesta: *Yleinen kielitiede* on hyvä ja käyttökelpoinen kirja. Se on verraten monipuolinen, rikas ja kaikessa yksioikoisuudessaan ja suoraviivaisuudessaankin selkeä yleiskatsaus kieleen ja kielitieteseen. Se ei ole aapinen, josta kielentutkimuksesta kiinnostunut pystyisi helposti ammentamaan perustiedot. Mutta sellaiselle, joka on jo jonkinasteisen lukutaidon ehtinyt hankkia, se antaa runsaan käsitteistön, jonka avulla saa kiinni sekä kielestä että kielitieteestä.

UUTUUKSIEN ANTI OPETUKSESSA

Sopivatko *Kielitieteen perusteet* ja *Yleinen kielitiede* oppikirjoiksi?

Varmasti sopivat, mutta optimaalisia ne tällaiseen käyttöön tuskin ovat. Kummankin teoksen ote on nimittäin jokseenkin epäpedagoginen. Tarkoitan ennen muuta sitä, että kirjoittajat pyrkivät jakamaan tietoa, eivät esittämään ongelmia ja opettamaan lingvististä ajattelua. He levittävät lukijan eteen runsaan valikoiman termejä ja käsitteitä, joiden avulla kieltä voi leikellä ja analysoida. Mutta kaikki tarjotaan itsestään selvänä, oikeastaan mitään ei kyseenalaisteta. Näin lukija saa passiivisen vastaanottajan roolin: hänen tehtävänsä on niellä mutta ei pureskella.

Kaikessa koulutuksessa on viime vuosikymmenet pauhattu ongelmakeskeisyydes-

tä, kyvystä asettaa kysymyksiä ja etsiä niihin vastauksia. Mitenkään tavatonta ei ole kielitieteessäkään, että oppikirjan tekijä panee lukijansa ratkomaan tehtäviä ja suoriutumaan harjoituksista. Häkkinen ja Karlsson eivät näin tee. He eivät myöskään puutu siihen, miten esitettyyn käsitteistöön on tultu tai mihin se kelpaa ja mihin ei. Karlssonilla on yhtenäinen ja jokseenkin selvä teoreettinen kehys, mikä antaa esitykselle tiukan ryhdin. Näkökulma olisi kuitenkin avartunut, jos teoksessa olisi arvioitu strukturalismin rajoituksia ja sen suhteita vaikkapa merkityksen ja kielenkäytön tai muutoksen ja variaation analyysiin. *Kielitieteen perusteet* taas olisi hyötynyt suuresti, jos Häkkinen olisi ylipäättään pohtinut teoreettisia lähtökohtiaan. Teoria sinänsä ei tee oppikirjaa raskaaksi tai vaikeasti omaksuttavasti, pikemmin päinvastoin: ellei lukija tiedä, mistä lähdetään ja mihin ollaan menossa, hänen on kovin työllästä pysyä kirjoittajan mukana.

Karlssonin pedagogisia ansioita on, että hän antaa jokaisen luvun päätteeksi joukon kommentoituja kirjallisuusviitteitä ja osoittaa näin lukijoilleen reittejä eteenpäin. Hänen kirjallisuusluettelonsa on kunnioitettavan laaja (yllättävää tosin on, että hyvinkin tuttuja suomenkielisiä teoksia puuttuu siitä, mm. Carrollin *Kieli ja ajattelu*, Ivićin *Kielitiede ennen ja nyt* ja Hakulisen ja Ojasen *Kielitieteen ja fonetiikan termistöä*, jotka ovat iästään huolimatta edelleen käyttökelpoisia). Häkkinen taas ei mainitse edes Hakulisen ja Karlssonin *Nykysuomen lauseoppia*, ja hän on ylipäättäänkin häivyttänyt lähteensä näkyvistä eikä myöskään anna lukijalleen viitteitä kirjallisuuteen. Teoksen bibliografia on niin suppea, ettei sen perusteella voi päätellä edes sitä, mihin hänen muutamit viime vuosikymmenien lingvistiikkaa koskevat vihjailunsa perustuvat.

Karlssonin teoksen arvoa lisää myös seikkaperäinen hakemisto (jossa on muutamia aakkostusvirheitä nähtävästi siitä syystä, että automaattinen aakkostin on käsitel-

lyt ä:n a:na ja osa tapauksista on jäänyt tekijältä havaitsematta). Häkkisen kirjassa ei hakemistoa ole. Se on ilmeinen puute, vaikka toisaalta teos on siksi suppea, että ainakin lihavoidut termit löytää siitä verraten nopeasti muutenkin.

Olen uteliaisuuttani verrannut Häkkisen ja Karlssonin termistöä toisiinsa. Menetelmä on yksinkertainen, mutta antaa kuitenkin karkeapiirteisen yleiskuvan. Olen nimittäin käynyt läpi Häkkisen teoksesta sen lihavoidut termit (runsaat 450) ja katsonut, löytyykö niille vastine Karlssonin yli 2 000 asianan hakemistosta. Osoittautui, että Häkkisen termeistä vain vajaat kaksi kolmannesta esiintyy myös Karlssonilla, jolla termistöä on muuten selvästi enemmän. Yksityiskohtaisempi vertailu saati syiden arvailu tai analyysi ei tässä ole mahdollista. Mutta jo näinkin pintapuolisen tarkastelun perusteella voi huoletta päätellä, ettei nykyinen kielitiede ole niin yhtenäistä ja sen käsitteistö niin kano-nisoitua ja itsestään selvää, kuin etenkin Häkkisen ja osittain myös Karlssonin esityk-sestä voisi luulla.²

Ajantasaisuuden perusteella arvioiden *Kielitieteen perusteet* jää selvästi jälkeen *Yleisestä kielitieteestä*. Sen näkökulma on ahtaampi, ja sisällöltään sitä voi pitää jopa vanhanaikaisena. Esimerkiksi maailman kie-liä koskeva katsaus on Karlssonin teoksessa selvästi monipuolisempi ja ajantasaisempi, ja Karlsson (s. 257–260) ulottaa sen viittoma-kieltenkin tarkasteluun. (Häkkinen ei viitto-makieliin puutu, ja ne jäävätkin hänen kie-lestä esittämänsä määritelmän (s. 33) ulko-puolelle: »Luonnollinen kieli voidaan siis määritellä **sopimuksenvaraiseksi, rajat-tomaksi äännesymbolijärjestelmäksi, jol-laisen oppimiseen ihmisellä on luontaiset**

edellytykset.») Ylipäättäänkin *Yleinen kielitiede* on otteeltaan ja sisällöltään moder-nimpi katsaus kieleen ja kielentutkimukseen. Vaikka kielen rakennetta koskeva esitys on siinäkin perinteinen, teoksessa on varsin run-saasti myös uutta tutkimusta koskevaa tietoa.

Häkkisen ja Karlssonin teos tuskin ovat suoranaisia kilpailijoita; pikemminkin niiden voi katsoa täydentävän toisiaan. *Kielitieteen perusteet* on tarkoitettu alkeiskirjaksi, joka antaa perustiedot tavallisimmista kielen raken-teiden kuvauksessa käytetyistä käsitteistä. *Yleinen kielitiede* taas on paljon haastavampi teos, joka sopii yliopistotasoisten kielitieteen peruskurssien korvikkeeksi tai niiden oheis-lukemistoksi. Sen systemaattisuuteen verrat-tuna *Kielitieteen perusteita* voi pitää impres-sionistisena. Ainekset ovat kummassakin teok-sessa osittain samoja, mutta kun Häkkisen keit-tiössä jauhoista on syntynyt puuroa, Karlsson on leiponut tukevan ruisleivän.

Ei ole yksinkertainen tehtävä laatia sana-kirjaa saati kielioppia, mutta haasteellista on myös oppikirjan kirjoittaminen. Senpä vuoksi on oltava tyytyväinen siihen, että Häkki-nen ja Karlsson ovat jaksaneet uurastaa tuo-dakseen parannusta kielitieteen kurjaan oppimateriaalitalanteeseen. Edeltäjiensä ta-paan kumpikin uutuus epäilemättä leviää useina painoksina. Silti jää toivomaan, ettei niiden seuraajia tarvitse odotella pitkälle 2000-luvun puolelle. Nykypäivän kielitiede on niin eri suuntiin haarovaa, ettei yksi tai kaksi teosta ja kirjoittajaa pysty piirtämään siitä kovinkaan moniulotteista kuvaa. Tilaa jää siis uusillekin yrittäjille. ■

PENTTI LEINO

Suomen kielen laitos, PL 3 (Fabianinkatu 33), 00014 Helsingin yliopisto

² Häkkinen ja Karlsson eivät välttämättä käytä yhteisiäkään termejä samalla tavoin. Esimerkiksi sopii *nollamorfi*. Karlssonille (s. 85–86) suomen yksikkö, nominatiivi (yksikössä) ja preesens ovat nollamorfeja, »koska ne ovat oppositiossa muiden samoihin paradigmoihiin kuuluvien päätteiden kanssa». Häkkisen mukaan (s. 123) taas »**nollamorfista** puhutaan silloin, kun jokin morfeemin varianteista ei reaalistu ollenkaan», ja hän nimenomaan korostaa, että nollamorfi on aina jonkin morfeemin variantti: »**Nollamorfeemia** ei ole ole-massakaan eli sellaista morfologista kategoriaa, jolla koskaan ei olisi mitään näkyvää merkkiä.»